

İRAN EKSENİNDE TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ: ANLAŞMAZLIKTAN KAZANCA¹

Onur OKYAR²

Atıf/©: Okyar, Onur (2017). İran Ekseninde Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Anlaşmazlıktan Kazanca. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 2, Aralık 2017, ss.1181-1206

Özet: Bu çalışmada; bir sorun yumağı haline gelmiş Türkiye ve Ermenistan arasındaki siyasi ve tarihi gerginlikler İran penceresinden analiz edilmiş; birbirlerine sınırdaş olan ve uluslararası sistemi etkileme kapasitesine sahip bu ülkeler arasındaki ilişkiler tespit edilerek geleceğe dönük yumuşak güç temelli bir çözüm önerisi ortaya konulmuştur. Çalışma, neo-fonksiyonalizm teorisinin yayılma etkisi (spillover effect) fenomeni ile Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin uluslararası bağımlılık çerçevesinde iyileştirilebileceği varsayımı üzerine bina edilmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için çalışmada İran'da yüksek eğitim seviyesine sahip örneklemin Ermenistan ve Türkiye'ye olan güven dereceleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre İran'da rejim yanlıları ve dolayısıyla yönetici elitler Türkiye'ye Ermenistan'a göre daha fazla güvenmektedirler. Bu veriden hareketle çalışmada Türkiye'nin, İran ile Ermenistan arasındaki siyasi denge ve ittifak politikalarına rağmen, ekonomik olarak hem Ermenistan hem de İran ile yumuşak güç temelli ilişkiler kurması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Ermenistan, Türkiye, Yumuşak Güç, Uluslararası Bağımlılık.

Makale Geliş Tarihi: 09.01..2017/ Makale Kabul Tarihi: 17.07.2017

1 Bu çalışmada; 12-14 Mayıs 2016 tarihinde Bitlis'te Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19. Yüzyıldan Günümüze)" başlıklı uluslararası sempozyumunda yazar tarafından sözlü olarak sunulan "İran Ekseninde Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Anlaşmazlıktan Kazanca" başlıklı bildiriye kullanılan paradigmanın devamı ve ileri niteliğinde, ilgili konu çerçevesinde yeni ve dikkate değer görüş ve veriler ortaya konulmuş ve tartışılmıştır.

2 Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: onurokyar@hotmail.com.

Turkey-Armenia Relations With Regards To Iran: From Dispute To Profit

Citation/©: Okyar, Onur (2017). Turkey-Armenia Relations With Regards To Iran: From Dispute To Profit Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 2, December 2017, pp. 1181-1206

Abstract: *In this study, the political and historic tensions between Turkey and Armenia, which have become a pile of troubles, have been analysed from the perspective of Iran, and the relations between these bordering countries with a capacity of effecting the international system have been defined to set forth a soft power based solution proposal towards the future. The study has been constructed on the spill-over effect phenomenon of neo-functionalism theory, as well as on the assumption that the relations between Turkey and Armenia can be improved within the frame of international dependency. In order to achieve this target, the trust levels towards Armenia and Turkey, of the sample with a high level education in Iran, have been compared. According to the findings of the study, the pro-regime people in Iran, hence the governing elite trust Turkey more than they do to Armenia. Taking this data as a starting point, the study suggests that Turkey establishes soft power based relations with both Armenia and Iran in economic terms, despite the political balance and alliance policies between Iran and Armenia.*

Keywords: *Iran, Armenia, Turkey, Soft Power, International Dependency.*

I. GİRİŞ

Tarihte çoğunlukla Osmanlı tebaasında varlığını sürdüren Ermeniler resmi olarak, Birinci Dünya Savaşı sonunda iki yıl ayakta kalabilen *de facto* Demokratik Ermeni Cumhuriyeti çatısı altında TBMM ile imzalanan Gümrü Antlaşması ve ardından Sovyetler Birliği'yle imzalanan Moskova-Kars Antlaşmaları ve Lozan Antlaşması sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini şekillendirmişlerdir. Bununla birlikte Türkiye-Ermenistan ilişkileri; Türkiye'nin doğu illerini de kapsayan Büyük/Birleşik Ermenistan ideası, soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ sorunu gibi konulardan negatif olarak etkilenmiş ve günümüze gelmiştir.

İran ise Sovyetlerin yıkılmasından hemen sonra Ermenistan'ı devlet olarak tanımıştır. İran ve Ermenistan arasındaki ilişkiler; Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na alternatif olarak kurulan İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı, Ermenistan'ın İran'a elektrik satışı, İran-Ermenistan demir ve karayolu hatları, İran'da bulunan Ermenilerin temel hak ve özgürlüklerden en çok faydalanan azınlıklar olması, Dağlık Karabağ sorununda İran'ın Ermenistan'ı desteklemesi ve son olarak Basra Körfezi'nin Karadeniz'e bağlanması gibi örneklerle, müttefiklik ekseninde şekillenmiştir. Bununla birlikte anılan ekonomik ve siyasi ittifakların İran açısından amaçları; İran'ın Doğu ve Batı

Azerbaycan Eyaletlerinde çoğunluktaki ve İran'ın genelindeki Azeri nüfus üzerindeki nüfuz politikasının istikrarı, Ortadoğu'daki diğer/öteki Müslüman ülkelerle, mezhep farklılığından doğan ayrışmaların dengelenmesi ve böylece bölgesel güç kapasitesinin devamının sağlanması olarak sayılabilir.

Bu çalışmanın amacı bir sorun yumağı haline gelmiş/getirilmiş Türkiye ve Ermenistan arasındaki siyasi ve tarihi gerginlikleri İran penceresinden analiz etmek, birbirlerine sınırdaş olan ve uluslararası sistemi etkileme kapasitesine sahip bu ülkeler arasındaki ilişkileri tespit ederek geleceğe dönük yumuşak güç temelli bir çözüm önerisi ortaya koyabilmektir.

Bu amaca ulaşabilmek amacıyla çalışmada ilk olarak Ermenistan ile Türkiye ve İran arasındaki mevcut ekonomik ve siyasi ilişkiler incelenecek (tarihsel değil güncel bir perspektifle konu ele alınacaktır), ardından 2013 yılında yazar tarafından Tahran'daki 10 üniversitede 603 kişilik bir örneklem üzerinden gerçekleştirilen alan araştırmasının bulguları paylaşılacak ve elde edilen sonuçların Türk, Ermeni ve Fars üçgenindeki yansımaları analiz edilecektir.

Analizlerde İran Rejimini temsil eden sosyodemografik katmanlar ile İran halklarını temsil eden katmanlar arasında Ermenistan ve Türkiye'ye olan güven dereceleri karşılaştırılacak ve elde edilen sonucun Türk, Ermeni ve Fars üçgenindeki muhtemel etkileri tartışılacaktır. Çalışmanın temel hipotezi Türkiye'nin Ermenistan'la –İran'ı ötelemeden– daha yakın ilişkiler tesis etmesi ve fakat bu ilişkilerin ekonomik ve kültürel sektörlerde öncelenmesi gerektiği üzerine bina edilecektir. Bu bağlamda çalışma Haas'ın (1961: 6-36) neo-fonksiyonalizm teorisinin sirayet (yayıma) etkisi (*spillover effect*) fenomeni ile Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin uluslararası bağımlılık çerçevesinde iyileştirilebileceğini savunmaktadır.

Neo-fonksiyonalizm teorisi dünya tarihinin en büyük savaşlarından birisinden çıkmış ve savaşın gerçek yüzünü test etmiş Avrupa'nın barış, entegrasyon ve refah amacıyla yola çıktığı bir teoridir. Buna göre kurulacak/bütünleşecek Avrupa Birliği ilk başta siyasi temelde değil kazan-kazan bağlamı ekonomik çıkarlar temelinde var olacaktır. Bu aşama geçirilirse siyasi bütünleşme ve devletlerin egemenlik yetkilerinin bir kısmını Birliğe devrederek üniterleşme (uluslarüstülük) aşamasına geçilebilecektir. Bu hedef doğrultusunda Avrupa Birliği, ekonomik temelde Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu ile kurulmuş ardından Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve

Avrupa Ekonomik Topluluğu kurumlarıyla yola devam etmiştir. Sirayet etkisi ise bu ekonomik temelli birlikteliğin kazanımlarını değerlendiren devletlerin siyasal olarak entegrasyonu kabul etmelerini varsayan bir görüştür. Bu fenomen her ne kadar Avrupa Birliği özelinde dahi tam olarak sonuç vermese de sirayet etkisi Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin başlayabilmesi için bir araç olarak çalışmada kullanılmıştır.³

Bu noktadan hareketle yumuşak gücün öneminin ortaya çıkması uluslararası bağımlılık perspektifinde Kantçı bir yaklaşımla mümkündür. Bu bağlamda Kant için pozitif, Rousseau için negatif sonuçlar doğuracak olan uluslararası sistemdeki (ekonomik) bağımlılık günümüzün yumuşak güç eksenli ilişkilerin tesisi için önemli bir araçtır. Zira Rousseau için devletlerarası bağımlılık (akt. Cobban, 1969: 106) ülkelerin rekabetini artıracığı için çatışma ve savaflara neden olacak, bu ise özgürlükleri azaltacak; Kant için ise karşılıklı bağımlılık, ticaret ve işbirliğini artıracığı için ortak çıkarlar çatışmayı önleyecek ve dolayısıyla özgürlükleri artıracaktır (Kant, 2006; Benhabib, 2006). Nye içinse (Keohane ve Nye, 2012: 216 vd.) ülkeler arası karşılıklı bağımlılık, önemi günümüzde gittikçe artan bireyin değerinin de artmasına sebep olacağı için yumuşak gücün önemli bir temeli haline gelmiştir.

Bu bağlamda çalışmada kullanılan hipotez ile ulaşılmak istenen hedef; Türkiye ile Ermenistan arasında egemenlik ve güvenlik perspektifindeki sert güç temelli ilişki(sizlik)leri değil başta ekonomik olmak üzere ilişkilerin güçlendirilmesini hedefleyen kazan-kazan hedefli yumuşak gücün⁴ önemini vurgulamak ve bu “ideale” nasıl ve ne şekilde yaklaşılabileceğini tartışmaktır.

II. ERMENİSTAN-İRAN İLİŞKİLERİ

Yaklaşık üç bin yıllık bir geçmişi olan İran ve Ermenistan halkları arasında ilişkiler, milattan önce 8. yüzyılda Erebuni Kalesi'nin yapımı sonrası, başlamıştır (Boardman vd., 1988: 231; Boumoutian, 2006: 12) SSCB'nin çökmesi sonrasında iki ülke birbirlerini resmen tanıdılar.

Uluslararası ilişkilerde Ermenilerin, resmi olarak Hristiyanlığı (*Gregoryen Ortodoks*) kabul etmiş dünyada ilk ülke/toplum olmaları iddiasının ötesinde kendilerinden müstakil diğer özellikleri sınırlıdır. İran ise Ortadoğu'nun

---

3 Konuyla ilgili ayrıntılı bir okuma için bkz. Schmitter (2005: 255-272).

4 Sert ve yumuşak gücün tanımları ve birbirleri arasındaki ilişki için bkz. Wilson (2008: 110-124).

kalbinde yer alan, hem mezhep hem ırk ve dil hem de yönetim modeli olarak diğer İslam ülkelerinden ayrılan ve anayasasında kendisini İslam âleminin birliği misyonu ile görevlendirmiş bölgesel bir güçtür. Buna rağmen günümüzde Ermenistan ve İran arasında başta sosyokültürel ve dini nedenlerden dolayı zayıf/seyrekleşmesi beklenen ilişkiler, diğer komşu ülkelerin ötesinde bir ittifak halini almıştır. Bunu destekler mahiyette 1988-1994 yılları arasında gerçekleşen Dağlık Karabağ Savaşı nedeniyle hem Azerbaycan hem de Türkiye, Ermenistan sınırlarını kapatarak (zorunda kalarak) Ermenistan için İran'ın önemini daha da artırmışlardır (Curtis, 1995: 20-21). Bu gelişmelere istinaden İran, 1991 yılında SSCB'den bağımsızlığını alan Ermenistan'ı aynı yıl içerisinde resmen tanımıştır.⁵

Bununla birlikte İran kendi içindeki Ermenileri, özellikle İran Devriminden sonra, en ayrıcalıklı "öteki" olarak konumlandırmıştır. Bu bağlamda günümüzde İran'da Ermenilerin halen açık olan 200 civarında Gregoryen Kilisesi ve 29 özel okulu bulunmaktadır. Rahat bir biçimde Ermenistan'a seyahat etme ve ticaret yapma hakkı olan Ermeniler ayrıca kendi dillerinde ve alfabelerinde her türlü basın-yayın hizmetinde bulunabilmektedirler (Attar, 2006: 213). Ayrıca Tahran'da sadece Ermenilere hizmet veren "Ararat" adlı büyük bir eğlence merkezi olup burada içki içilmesi de serbesttir (Ertuğrul, 2007: 6). Ülkenin bazı bölgelerinde de Ermeniler için üretim yapan, en büyüğü Urmiye'de, çeşitli içki fabrikaları bulunmaktadır. Sonuç olarak Ermeniler, siyasi ve sosyal hayatlarıyla ilgili tüm haklardan rahatlıkla faydalanabilmekte ve tüm sorunlarını, kendilerini temsil eden vekillerle, yönetime iletebilmektedirler (Saraçlı, 2008: 165).

Dağlık Karabağ sorunu bağlamındaysa İran, sorunun başlangıcından itibaren tarafsızlığını açıklasa ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabulucu sıfatıyla bazı hamlelerde bulunsa da Ermenistan tarafından Lâçin'in işgali sonrası bu hamlelerden herhangi bir sonuç alamamıştır (Gresh, 2006: 3). Buna rağmen savaş sırasında Ermenistan'a verilen doğalgaz, akaryakıt ve gıda desteği de (Çagaptay ve Murinson, 2005; Suleymanov ve Ditrych, 2007: 106) İran'ın Ermenistan'a olan tarafgirliğinin bir göstergesidir. 11 Eylül olayları sonrasında Güney Kafkasya'da değişen dengeler nedeniyle Dağlık Karabağ sorunu aslında Rusya-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) mücadelesine evrilmiştir.

5 Ayrıntılı bir kronoloji için bkz. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia (2012).

Bu kısa özetten sonra İran ile Ermenistan arasındaki ittifakın sebeplerini incelemek gerekmektedir. Bu politikadaki temel sebeplerden biri İran'ın ABD'deki Ermeni diasporasından alacağı destektir (Atun, 2013). Böylece hem ambargo ile zayıflamış İran ekonomisi güç kazanacak hem de "öteki" Ortadoğu ülkelerine karşı yeni bir müttefik elde tutulabilecektir. ABD de bu yakınlaşmadan taraftır. Zira henüz sonlanmamış olduğu ileri sürülebilen Soğuk Savaş şartları altında ABD, hem Rusya hem de İran üzerindeki denetim/caydırıcılık gücünü Güney Kafkasya özelinde tesis edebileceği en önemli müttefiki –Gürcistan ve Azerbaycan'dan ziyade ve özellikle diasporanın etkisiyle– Ermenistan'dır. Bölgenin en önemli aktörü Rusya için de Ermenistan ve Azerbaycan, Rusya tarafından uygulanan havuç ve sopa politikaları ile iç ve dış politika pratiklerinin dengelendiği bir alan olarak görülmektedir.

İki ülke arasındaki ittifakın İran açısından diğer bir sebebi ise İran'ın Batı ambargosunu Ermenistan üzerinden delme çabasıdır. Bu bağlamda İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı, özellikle Batıda uygulanan yaptırımların son bulması ve İran'ın sahip olduğu dövizlerin serbest bırakılması sonucunda, Ermenistan ve İran arasındaki ticaret hacminin hiçbir sınıra bağlı kalmaksızın yükseltilmesi gerektiğini, özellikle İranlı müteahhit ve mühendislik şirketlerinin Ermenistan'a çok ciddi katkıları olacağını Ermenistan ziyaretinde belirtmiş (bu ziyaret 2011'den bu yana İran'dan Ermenistan'a yapılan en üst düzey ziyarettir) ve Ermeni tarafı da bunu teyit etmiştir (Ermeni Haber Ajansı, 2016). Ayrıca İran'la kara sınırına sahip tek *Avrasya Ekonomik Birliği*⁶ üyesi olan Ermenistan üzerinden İranlı üreticilerin beş milyar nüfuslu Avrasya pazarına açılma imkânı da ortaya çıkmaktadır.⁷ Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin (AB) Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan çok düşük gümrüklerle ithalatına izin verdiği 6400 ürünün İranlı üreticiler tarafından tedarik edilebilmesi için görüşmeler yapılmış; Ermenistan'da Sovyet döneminden kalan fabrikaların canlandırılmasıyla İran'dan ithal edilen yarı mamuller bu fabrikalarda işlenerek üçüncü ülkelere ihraç edilebileceğiyle ilgili mutabakata da varılmıştır (Al-Monitor, 2016).

6 1 Ocak 2015'te kurulan Avrasya Ekonomik Birliği, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'dan oluşmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, İran, Zimbabve, Tunus ve Türkiye ise muhtemel adaylardır.

7 Bu bağlamda İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Ermenistan'da bir ticaret merkezinin kurulmasını ve İran mallarının bu merkezden Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'ya, hatta AB ve ABD'ye ihraç edilmesini önermiştir (Al-Monitor, 2016).

Bununla birlikte İran sadece ekonomik olarak meseleye yaklaşmamaktadır. Zira ABD Dışişleri eski Bakanı Clinton'ın İran'ın kuzeyinde yaşayan Azeri çoğunluğun özerkliğini kazanma zamanının geldiğini açıklaması (Djalili ve Kellner, 2012) İran'ın Ermenistan ile ilişkileri sıkı tutması gerektiğinin bir işaretidir. Bu işaret nedeniyledir ki İran, Dağlık Karabağ sorununda hala Ermenistan'ın yanında yer almakta (Cagaptay ve Murinson, 2005) ve Ermenistan'ı bu soruna karşı bir tampon ülke olarak görmektedir (Kasım, 2011: 146).

Diğer bir nokta ise ABD'nin Rusya'yı dengelemek için Ermenistan'ı mali olarak desteklemesidir.⁸ Bu bağlamda ABD, Ermenistan'ın komşularıyla olan sınır problemleri ile siyasi ilişkilerinde Ermenistan'ın yanında olmayı tercih etmektedir. Nükleer müzakereler sonucu ABD ve İran ilişkileri bir derece iyileşse de İran ve ABD'nin Ermenistan'a olan ortak dış politik yaklaşımları iki ülkenin çatışmasına sebep olabilir. Öyle ki İran ile Rusya arasındaki ittifak da nükleer anlaşmanın getireceği siyasi iklimle göre şekillenecektir. Fakat İran'ın ABD ile masaya oturması ve son olarak da Batı ile anlaşması neticesinde İran, Ermenistan ve Rusya ortaklığının, Güney Kafkasya özelinde, sekteye uğradığı bir gerçektir.⁹

Bu ortaklığın bir derece bozulması sonucu İran, kendi reel politliğini pragmatik iç ve dış politikalarla optimize edebilmesine rağmen Ermenistan, özellikle dış politikada hem Batı hem de müttefikleri tarafından sıkıştırılmış ve iki eksenin arasında kalmıştır. Ermenistan'ın bu ekonomik ve siyasi sıkışmışlığını aşmasının yolu –bu çalışmaya göre– Türkiye'den geçmektedir.¹⁰

Bu bağlamda iki milyar dolarlık bir yatırımla gerçekleştirilen, 540 km uzunluğunda ve Ermenistan'ı Basra Körfezi'ne bağlayacak olan İran-Ermenistan demiryolu hattı,¹¹ Kuzey-Güney olarak adlandırılan ve Türkiye ile Azerbaycan tarafından dayatılan ikili ablukayı yumuşatan, Ermenistan'ın transit rolünü güçlendiren, Avrupa, İran ve Orta Asya arasındaki en büyük otoyol koridoru olmayı hedefleyen karayolu projesi (Davtyan, 2014: 33-34)

8 ABD'nin 2015 bütçesi dâhilinde Ermenistan'a 24,7 milyon dolar yardım yapmıştır (Lee, 2016).

9 Buna rağmen İran'ın Rusya ortaklığı Suriye özelinde olanca şiddetiyle devam etmektedir.

10 Lakin Türkiye bu ilişkiye hazır mıdır? Bu çalışmaya göre hazır olması gerekmektedir.

11 Ermenistan'ın Körfez Ülkeleri ile Orta Asya ve Çin'e açılımını sağlayacak bu proje ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Middle East Rail Projects Report (2013).

iki ülke arasındaki ekonomik ilişki potansiyelinin ne kadar yüksek olduğuyla ilgili verilerdir.¹²

Devamla Bakü–Tiflis–Ceyhan Boru Hattı Antlaşmasına dâhil edilmeyen “öteki” ülkeler İran ve Ermenistan, İran–Ermenistan doğalgaz boru hattını inşa etmeye yönelmişlerdir. İran–Ermenistan arasında 20 yıllığına imzalanan bu antlaşma ile İran, verdiği bir metreküp doğal gaz karşılığında (toplamda 2,3 milyar metreküp ihracat yapacak) Ermenistan’dan 3 kW/h elektrik almaktadır. İki tarafın da kazançlı çıktığı bu anlaşma ile hem Ermenistan doğalgaz konusunda Rusya’ya olan bağımlılığını biraz olsun kırmış ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmiş hem de İran, “batı dostu” Azerbaycan’ın konumunu zayıflatmış, Kafkasya’daki nüfuzunu genişletmiş ve ABD’nin İran’ı izole etme çabasını önlemiştir. Boru hattının Avrupa’yı besleyecek kadar büyük olmaması nedeniyle¹³ bu projeler bölgesel etki doğursa bile siyasi ve ekonomik olarak Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir (Jalilvand 2013: 5).¹⁴ Özellikle Rusya’nın sıcak deniz rotası üzerinde bulunan İran ve Ermenistan’ın Kuzey–Güney ekseninin merkezi unsurları olarak Rusya ile olan ittifak ve ortak çıkarlar –Türkiye rağmına– artırılmıştır.¹⁵ Bunlara ek olarak rüzgâr enerjisi de dâhil olmak üzere, tarım, balıkçılık ve hayvancılık işbirliği, yatırım bankacılığı, telekomünikasyon, fiber optik ve mobil dolaşım, kalkınma işbirliği, kültür, bilim ve eğitimle ilgili anlaşmalar akdedilmiş; Aras nehri üzerinde hidroelektrik enerji santrali projesi hayata geçirilmiştir (Shams ve Dogahneh, 2015: 287-292).

Bu verilerden hareketle Ermenistan için İran dış dünyaya açılan iki kapıdan biri olduğu için, Ermenistan devlet başkanının tabiriyle İran, Ermenistan için bir *nefes borusu* hükmündedir (Presstv, 2011). Bu yorum istatistiklere de yansımaktadır. Bu bağlamda Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Servisi’nin kaynaklarına göre Ermenistan’ın Türkiye ve İran’la gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi aşağıdaki tablodaki gibidir (Armstat, 2015).

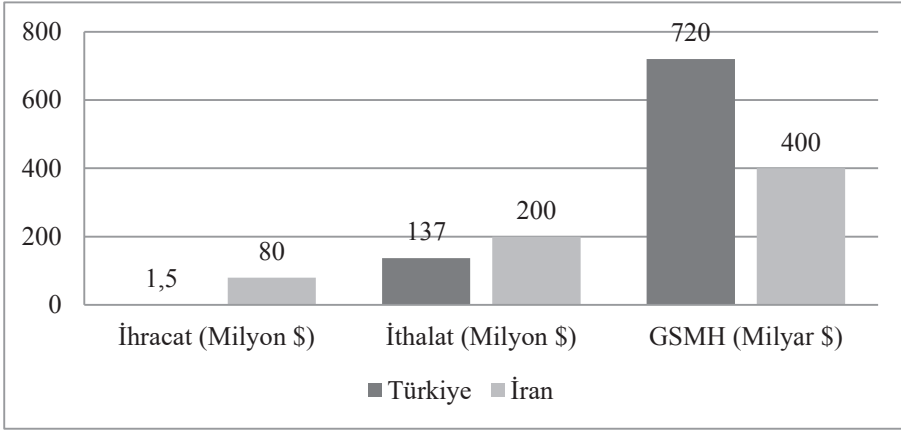
12 Bu ve diğer örneklerle ilgili ayrıntılı bilgilendirme için bkz. Abbas (2015).

13 İran tarafından, 700 mm genişliğindeki boru hattının ilk genişliğinin, 1420 milimetre olması öngörülmüştür; böylece İran, Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Avrupa’ya gaz ihracı potansiyeli kazanacaktır. Lakin Rusya (Gazprom) tarafından buna müsaade edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Baran, 2006: 5; Socor, 2007).

14 Buna rağmen İran Ermenistan’a gönderilen gazın beş katına çıkarılması için çalışma yaptıklarını deklare etmiştir (Presstv, 2016). Ayrıca Aralık 2015’te imzalanan antlaşma ile Ermenistan, İran, Gürcistan ve Rusya’yı birbirlerine bağlayan bir enerji koridoru inşa edilecektir (Civil, 2016). Devamla İran ve Ermenistan cumhurbaşkanlarının Ocak 2016’da yaptığı telefon konuşması ile Basra Körfezi ile Karadeniz’i bağlayacak (Gürcistan dâhil) bir doğalgaz boru hattı inşa edilmesi için mutabakata varılmıştır (Mehrnnews, 2016).

15 İran ve Ermenistan arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin ayrıntılı bir analizi için bkz. Moniquet ve Racimora (2013).

Tablo 1: Ermenistan'ın Türkiye ve İran'la Gerçekleştirdiği Dış Ticaret Hacmi

Bu tablodan hareketle Ermenistan pazarı İran için önemli bir piyasa olmasa da Ermenistan'ın İran'la olan ticareti Ermenistan'a ekonomik olarak önemli katkı sağlamaktadır (Ermenistan'ın GSMH büyüklüğü 11 milyar dolardır). Bununla birlikte İran'ın nükleer müzakerelerden sonra Batı ile anlaşması sonucunda İran, mallarını artık Ermenistan üzerinden değil, kendi ihraç edebileceği için İran nazarında Ermenistan'ın dış ticaretteki önemi azalacaktır. Ermenistan'ın İran'a olan ihracatı azalırken İran'ın Ermenistan'a ihracatı daha da artacaktır.¹⁶ Bu bağlamda İran'ın Ermenistan'la gerçekleştirdiği ikili ticaret % 5 civarında olup bu ticaret İran'dan çok Ermenistan'ın işine yaramakta ve bu tek taraflı kazancı İran da kabul etmekte/göz yummaktadır (Gasimli vd., 2011: 8). Rusya'nın Ermenistan enerji sektörünün %80'ine sahip olmasına ve Avrupa için kullanacağı en önemli siyasi silahı doğalgaz arzı olmasına rağmen Ermenistan ile İran arasındaki anlaşmadan rahatsız olduğuyla ilgili herhangi bir kanıt ise yoktur (Nixey, 2012).

Bu verilerden hareketle Ermenistan'ın tüm bu ikili ve çoklu dış ticaret alternatifleri içerisinde İran'ı çok önemli bir ortak olarak gördüğü ve bu ikili ilişkiden -İran'ın kabulüyle- Ermenistan'ın daha çok çıkar sağladığı ortaya

¹⁶ Ermenistan'ın ithalat ve ihracat yaptığı ülkeler şunlardır (iki oran da birbirine çok yakındır): Rusya % 19,6, Almanya % 10,7, Bulgaristan % 9,1, Belçika % 8,9, İran % 6,9, ABD % 6,1, Kanada % 6, Gürcistan % 5,7, Hollanda % 5,6 ve İsviçre % 5 (CIA, 2012). Ermenistan'ın İran'dan ithal ettiği ürünler; canlı hayvanlar, gıda, maden, mineral ve metal, elektrik enerjisi, kimyasal maddeler, taş, alçı ve çimento ürünleri, sigara, otomobil ekipmanları ve endüstriyel ürünler iken İran'a başlıca ihraç malları ise mineral hammaddeler, odun, yiyecek ve elektrik enerjisidir (MFA, 2016).

çıkmaktadır. Buna rağmen Türkiye ekonomik olarak çok geride kalmış ve ikili siyasi meseleleri ekonomik ilişkilerin tesisi için bir ön şart yapmıştır.

III. ERMENİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Bu çalışmanın hedeflerinden birisi de Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişki(sizlik)lere dikkat çekmektir. Bu bağlamda çalışmada İran-Ermenistan ilişkilerine, reel olarak Türkiye ilişkilerinden çok daha sıkı ve ayrıntılı olduğu için, daha çok yer verilmiştir. Bu noktadan hareketle Türkiye de Ermenistan'ı -İran gibi- bağımsızlığını kazandığı yıl bitmeden (1991) resmen tanımıştır. Fakat Sovyetlerin yıkılmasından sonra Türkiye, İran ve Güney Kafkasya ülkeleri arasında tüm bölgeyi kapsayabilecek bir refah alanı; ülkeler arası siyasi farklılıklar, algılamalar ve pratikler nedeniyle oluşturulamamıştır (Çelikipala ve Veliyev, 2015). Bu eksikliğin Türkiye ve Ermenistan ayağında ise iki temel sorun belirmektedir: soykırım iddiası çatısı altındaki tanıma, toprak ve tazminat istekleri ile Azerbaycan merkezli Dağlık Karabağ ve Nahçıvan sorunlarıdır.¹⁷

Soykırım bağlamında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşebilmesi için 2009'da iki farklı ve çok önemli protokol imzalanmıştır. Bu protokoller ile (Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Geliştirilmesi Protokolleri) Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırın tanınması, diplomatik temsilciliklerin karşılıklı olarak açılması ve soykırım meselesinin bilimsel bir platformda incelenebilmesi için ortak bir tarih komisyonunun kurulması gibi kararlar alınmıştır. Lakin Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Ermenilere kesinlikle soykırım yapıldığı ön kabulü nedeniyle ilgili protokoller akim kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin 24 Nisan 2014'te Ermenilerin 1915'te yaşadıkları sıkıntı ve trajediden dolayı üzüntü duyduğunu açıklaması; 2015'te Ermenistan Devlet Başkanının, Çanakkale Savaşları'nın yüzüncü yıldönümü etkinliklerine çağrılmasına rağmen Ermenistan ve Rusya'nın Erivan'da soykırım anma etkinliğinde buluşmaları ilişkileri sonuçsuz bırakmıştır. Dolayısıyla 2008'de işleyen futbol diplomasisinin akim kalması¹⁸ Türkiye'nin Ermenistan'la kurmak istediği ilişkilerin yine Ermenistan tarafından desteklenmediğini gösteren ayrı bir sonuçsuz girişim olarak tarihteki yerini almıştır.¹⁹

17 Çalışmamızda bu sorunlar tartışılmayacak olup referans olarak verilmiştir.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sever (2015: 89).

19 Oktay'a göre (2014: 1-5) "Ermenistan ve Türkiye yetkililerinin yaptıkları gizli görüşmelerin Rusya üzerinden Bakü'ye servisi, protokollerin hayata geçmemesi için Bakü'nün Türkiye'de yaptığı yoğun baskı ve propagandalar sürecin kesintiye uğramasında etkili olmuştur."

Buna paralel olarak özellikle Suriye krizinde Rusya ile Türkiye'nin farklı tutumları Ermenistan'la ilişkileri de etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle Kasım 2015'te Rus uçağının düşürülmesi olayından sonra Türkiye ile Rusya'nın iki düşman olarak algılanması istenmesi de Türk-Ermeni ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.²⁰

Ayrıca Ermenistan'ın hem siyasi hem de ekonomik olarak Rusya'nın desteği altında olduğunu unutmamak gerekir. Bu bağlamda AB ile Ermenistan arasında yürütülen ortaklık antlaşması Rusya'nın onayı ile iptal edilmiş ve Rusya liderliğinde yeni bir gümrük birliği projesi olarak ifade edilebilecek olan *Avrasya Ekonomik Birliği*'ne Ermenistan tarafından katılım sağlanmış (Peter, 2013); hatta Rusya'nın Kırım'ı ilhaki Ermenistan tarafından reddedilmemiştir (Grigoryan, 2014). Buna karşılık Putin'in Rus uçağının düşürülmesinden önce 1915 olayları için "soykırım" ifadesini kullanması da Ermenistan-Rusya ilişkilerinin seviyesini göstermektedir (Hürriyet, 2015).

Bu noktalardan hareketle Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin ülkemize bakan tarafının yapıcı olarak eleştirilmesi büyük resmin görülebilmesi için önemlidir. Bu bağlamda Türkiye'nin Minsk grubunda -tarafsız ülke- olmasına rağmen Türk Dışişleri tarafından ifade edilen Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ problemi var olduğu sürece düzelmeyeceğini açıklaması (İran-Turkish Radio, 2016) ilişkilerin -en azından ekonomik temelde- başlayamaması için bir engeldir. Ayrıca Azerbaycan'ın, sorununun diplomasıyla çözüleceğine inanmaması nedeniyle savaşı tercih etmesini açıklaması²¹ da meselenin sert güç unsurlarıyla şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte hem Azerbaycan hem de Türkiye'nin, tarihi ve kültürel faktörlerin etkisiyle, birbirlerinin doğal müttefiki olarak algılanmaları ve devletler için kutsal addedilen egemenlik kavramının ekonomik çıkar ve ilişkilerden çok daha önemli olduğu gerçeği göz önüne alındığında bölgede kalıcı barışın sağlanmasının ve hatta ikili ilişkilerin kurulabilmesinin zorluğu gözler önüne serilmektedir.

Meselenin Batı ile olan ilişkisi ise karmaşıktır. Zira Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunda Batının elindeki en önemli çözüm aracı olarak çözümsüzlük görülmektedir. Zira hem Rusya hem de ABD bu çok taraflı çözümsüzlükten karlı çıkmaktadır. Böylece Rusya için Batının

20 Türkiye ve Rusya ilişkileri, Rusya Büyükelçisine yapılan suikasttan sonra güçlense de gelecekte bu ilişkilerin aynı/hangi boyut ve etkide süreceği belirsizdir.

21 Ermenistan taraflı bir eleştiri için bkz. Ozinian (2016).

Kafkasya'ya girmesi engellenmiş olacak, Batı/ABD içinse çözümsüzlük sonucu güçlenememiş ve Rusya'yı destekleyemeyecek ülkeler –özellikle mali desteklerle– elde tutulmuş olacaktır.

Diğer taraftan konunun İran ayağı da Türkiye'nin yararına görülmemektedir. İran tarafından soykırım iddiası Meclis tarafından tanınmamış olsa bile 2004 yılında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın soykırım anıtını ziyareti²² ve cumhurbaşkanı yardımcısının Osmanlı döneminde Ermenilere soykırım uygulandığını kabul ettiğini açıklaması (News, 2010) İran ile Ermenistan arasında Türkiye'yi ötelemiş bir politikanın var olduğunu göstermektedir. İran-Türkiye gaz ticareti ise 1990'larda başlamasına, İran'ın en büyük doğalgaz pazarının Türkiye olmasına (günümüzde İran'ın Türkiye'ye doğalgaz ihracatı 10 milyar metreküptür), ikili ekonomik ilişkiler ile İran-Türkiye siyasi ilişkilerinin de derinleşme eğilimine rağmen bu hattın Ermenistan yardımıyla bir denge mekanizması olarak kullanılabilmesi İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileme kapasitesini artırmaktadır (Jalilvand, 2013: 4). Buna rağmen özellikle İran tarafından gelen ekonomik/ticari teklifler dikkate alınmalı ve değerlendirilmelidir.²³

İran gibi kendini İslam ve imamet doktriniyle tanımlayan bir devletin Müslüman yoğun bir ülke yerine Hristiyan bir ülkeye destek olması sonucu İran-Ermenistan ilişkilerinde –en azından ekonomik boyutta– zararlı çıkan taraf Türkiye'dir. Ayrıca İran, nükleer antlaşma sonrası Batı ile arasındaki sorunları çözmeye başlamış ve Ermenistan da bunu desteklemiştir. Buna rağmen Türkiye, Ermenistan'ı yok sayarak, *yokluk siyasetiyle*, hiçbir ekonomik ve siyasi kazanım elde edemeyecek; siyasi bir konuyla ilgili endişeleri ekonomik çıkarların önüne geçecektir.

Türkiye'nin uygulayabileceği oportünist dış politikasını savunmak için verilebilecek en tipik örnek Almanya-İsrail ilişkileridir. Zira iki ülke halkları arasında hiçbir aktörün reddetmeyeceği ölçü ve büyüklükte bir soykırım suçu yaşanmış olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler duygusal ve tarihi gerçeklerle değil kazan-kazan odağında şekillenmiştir. Avrupa'da İsrail'in en büyük ticaret ortağı Almanya iken ABD'den sonra dünyada en önemli ikinci ticaret ortağıdır. Ayrıca iki ülke üniversiteleri arasında geniş bilimsel ilişkiler, ortak gençlik ofisleri, kardeş şehir ilişkileri, askeri işbirliği

---

22 <http://civilnet.am/2015/06/11/voices-tatul-hakobyan-2/>

23 Bu konuyla ilgili en güncel örnek İran Sanayi Bakanı'nın Türkiye-İran ortaklığıyla bir otomobil tasarlayıp dünyaya ihracatının yapılması teklifidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Worldbulletin News (2016).

ve silah ticareti, ortak geliştirilen bir nükleer uyarı sistemi projesi, istihbarat paylaşımı gibi konularda derin ittifaklar kurulmuştur (BICOM, 2005; CRS Report, 2007). Bu örnek Türkiye için benzer olsa da benzer olmayan taraflar da vardır; en başta Türkler Ermenilere soykırım uygulamamıştır ve bu konunun araştırılması için tüm dünyaya arşivlerini açacak kadar kendinden emindir. Buna rağmen Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini en azından ekonomik temelde dahi olsa sürdürülebilmesi ve Azerbaycan'ı da bu politikaya ikna edebilmesi için Ermenistan tarafından, oportünist temelli dahi olsa, kabul edilebilir değerlerde adımların atılması şarttır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Ermenistan ile Türkiye arasında tesis edilecek bir ilişki Ermenistan tarafından olumlanmaktadır. Zira Ermenistan; siyasi istikrarsızlık, ekonomik geri kalmışlık, göç ve artan işsizlik nedenleriyle uzun vadeli ekonomik sıkıntı içindedir (Aras ve Özbay, 2009). Dolayısıyla "idealist bir bakış açısıyla" ülkeler arası samimi ve önkoşulsuz bir yol çizilmeli, diplomatik ilişkilere başlanmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin Ermenistan sınırlarını açması, ambargoyu kaldırması ve Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların uluslararası hukuk normlarına göre çözülmesi istekleri tekrar değerlendirilmelidir (Ozinian, 2015). Böylece kurulan ikili ticari ilişkiler ve sınır ötesi işbirliğinin derinleşmesi sonucu artan karşılıklı bağımlılığın ve sirayetinin etkisiyle diplomatik ilişkiler de tesis edilebilecektir. Özellikle Ermeni-Türk sınırının açılması ile sadece ekonomik ilişkiler teşvik edilmeyecek aynı zamanda çatışma eğilimli Güney Kafkasya genelinde istikrar ve güvenliği artırmak için bir ivme olarak da kullanılabilir.24

Bu genel bakış devletlerarası ilişkiler için geçerli analiz ve yorumları haizdir. Bununla birlikte yumuşak güç ve uluslararası ticaretin asıl belirleyicisi olacak halkların birbirlerine karşı besledikleri güven, bölgedeki çatışmaların son bulması için olmazsa olmaz (*sine qua non*) bir gerekliliktir. Bu bağlamda İran halkının Türkiye ve Ermenistan'a olan güvenleri incelenecek ve yorumlanacaktır. Böylece halklar arası ilişkilerde, dolayısıyla ticarete, hangi ülkenin daha güvenilir olduğu ortaya çıkacak ve bu bulgu sonucu Türkiye'nin bölge politikasına bir öneri sunulabilecektir.

24 Güney Kafkasya'da 2018 yılı içerisinde meydana gelecek önemli ekonomik ve siyasi senaryoların analizi için bkz. Konrad-Adenauer-Stiftung Report (2013).

IV. VERİ-YÖNTEM

Araştırmanın evreni, İran'ın başkenti ve en kalabalık şehri olan Tahran'daki 10 devlet üniversitesi özelinde,²⁵ öğretim üyeleri (%26) ile doktora (%50) ve yüksek lisans (%24) öğrencileri olup bu evren, veri temizliğinden sonra kalan 603 kişilik örneklem üzerinden analiz edilmiştir. Örneklemenin yüksek lisans ve üstü katılımcılardan oluşmasının sebebi, eğitim seviyesi artan bireyin İran resmiyle ilgili daha objektif ve net görüşlere sahip olacağı varsayımından kaynaklanmaktadır. Özellikle İran'ın iç ve dış politikası ile ilgili sorulan ve entelektüel birikim gerektiren anket sorularına en net cevabın verilebilmesi için bu örneklem seçilmiş ve lisans öğrencileri örnekleme dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda çalışmada örneklemenin temsil kabiliyeti noktasında İran halkından kasıt, dış politikayı takip eden/edebilenlerdir. Anketin dili Farsçadır.

Örneklem seçim metodu, tesadüfi örnekleme yöntemlerinden çok aşamalı örnekleme yöntemidir.²⁶ Şubat-Nisan 2013 tarihleri arasında yapılan çalışmanın bulgularının, daha az kozmopolit yerleşim birimleri ile eğitim seviyesi daha düşük örneklem grupları içerisinde farklılıklar gösterebileceği dikkate alınmalıdır.

İran'da Ermenistan ve Türkiye'ye güven indeksi tek yönlü yoğunluk ölçeği (0-10 arası) ile hazırlanmıştır. Bu bağlamda güven değişkeni; 0-4 (dâhil) arası puanlama Az Güven, 5-7 arası Biraz Güven ve 8-10 puan arası Çok Güven olarak yeniden kodlanmıştır.

Yazarın, ilgili ölçeklerde, geçerlilik ve güvenilirlik kriterleri çerçevesinde bulgulararak literatüre kattığı İran'daki siyasi ve sosyodemografik bulgular bağlamında²⁷ çalışmada yüksek yaş, yüksek gelir ve yüksek dindarlık düzeyine sahip bireyler İran rejiminin destekçileri olarak; düşük yaş, düşük

25 Üniversiteler ve analize tabi katılımcı sayıları şöyledir: Tahran Üniversitesi (189), Azad Üniversiteleri (138), Tabatabai (48), Ez-Zehra (45), Şehid Beheştî (42), Emir Kebir (38), Ulum ve Tahkikat (33), İmam Sadık (30), Peyam-i Nur (21), Tarbiat-e Mo'alem (19). Ayrıca örneklemin tüm akademik camiyayı kapsaması amacıyla alan araştırması sadece siyaset bilimi öğrencileri ile yapılmamıştır. Bu bağlamda örneklemin %84,2'si (508 katılımcı) *Sosyal Bilimler* başlığı altında (sosyal bilimler ve eğitim bilimleri enstitüleri ile güzel sanatlar, ilahiyat ve hukuk fakülteleri), örneklemin %15,6'sı ise (94 katılımcı) *Fen Bilimleri* başlığı altında (Fen, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri) gruplandırılmıştır.

26 Bu yöntem ile örnekleme kümeleri (il, üniversite gibi) belirlendikten sonra bu kümeler arasından rastgele örnekleme yöntemi ile katılımcıların (yaş, cinsiyet, etnisite, mezhep, gelir, dindarlık gibi) kotaları göz önünde bulundurularak anket uygulanmıştır. Her bir kota ile ilgili istatistikî analiz yapılabilmesi için en az 30 örneklem hedeflenmiş ve bu sayıya ulaşana kadar veri toplanmaya çalışılmıştır.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. Okyar (2014).

gelir ve düşük dindarlık düzeyine sahip bireyler ise rejim muhalifi olarak gruplandırılmışlardır.

Yaş değişkeninde 27 yaşından küçük olanlar ile 27 ve daha büyük yaşta olanlar olmak üzere iki gruplama yapılmıştır. En küçük yaşın 21 en büyük yaşın ise 69 olduğu çalışmada 27 yaşından küçükler, örneklemin % 49,4'ünü oluştururken yaşı 27 ve daha büyük olanlar ise örneklemin % 50,6'sını teşkil etmiştir.

Katılımcıların içsel/bireysel tercihleri ile şekillenen Kişisel Dindarlık değişkeni (Omnibus Ölçeği ile 0–10 puan arasında ölçeklendirilmiştir) yeniden kodlanarak 0–4 puan arası Az (290 katılımcı / %48,9) ve 6–10 puan arası *Çok Dindar*²⁸ (103 katılımcı / %17,4) olarak kodlanmıştır. Rejim muhalifleri/memnuniyetsizler ile rejim taraftarları arasındaki farkın daha iyi görülebilmesi için dindarlık ve gelir değişkenlerinde orta dindar ve orta gelirli dâhil edilmemiştir.

Gelir değişkeni de dindarlık değişkenindeki yöntem takip edilerek hazırlanmıştır. Buna göre 200.000–800.000 tuman²⁹ arası geliri olanlar *Alt*, 1.600.001 tuman ve daha fazla geliri olanlar *Üst Gelir Grubu* olarak kodlanmıştır. Katılımcıları en düşük geliri 200.000 tuman ve en yüksek geliri ise 10.000.000 tumandır.

Tablo 2: Bağımsız Değişkenlere Ait Frekans Tablosu

		SIKLIK	GEÇERLİ YÜZDE
Cinsiyet	Erkek	377	62,5
	Kadın	226	37,5
Medeni Hal	Evli	172	28,5
	Bekâr	431	71,5
Öğrenim Durumu	Lisans Mezunu	144	23,9
	Yüksek Lisans Mezunu	305	50,6
	Doktora Öğrencisi/Mezunu	154	25,5
Bilim Dalı	Sosyal Bilimler	508	84,4
	Fen Bilimleri	94	15,6
Meslek	Öğrenci	456	75,7
	Öğretim Elemanı	103	17,1
	Diğer Meslek Grupları	43	7,1
Mezhep	Şii	548	93,4

28 Çalışmada, 6 ve 10 arasındakileri kapsayan çok dindarların 8 ve 10 arasında kodlanması halinde dindarlık değişkeniyle ilgili daha rijit sonuçların çıkacağı çalışmanın önemli bir sınırlılığı ve ayrıntısıdır.

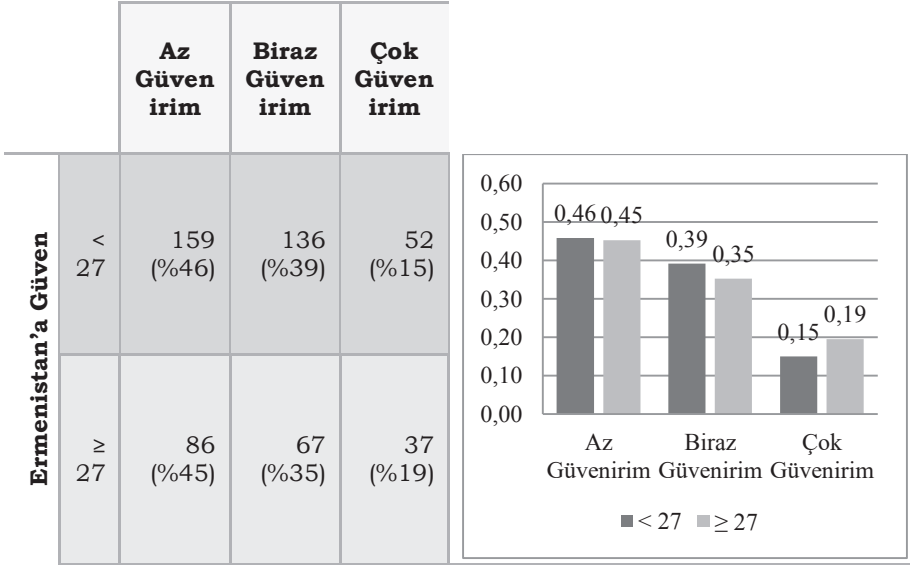
29 1 Tuman=10 İran Riyali=0,001 Türk Lirasıdır.

	Sünni	39	6,6
Etnisite	Farsi	129	21,7
	Azeri	51	8,6
	Kürt	36	6,1
	Türk	130	21,8
	Arap	30	5
	Lur	29	4,9
	Aryan	190	31,9
Aylık Gelir	Alt Gelir Grubu	137	33,7
	Orta Gelir Grubu	176	43,3
	Üst Gelir Grubu	93	22,9
Yaş	< 27	298	49,4
	≥ 27	305	50,6
Dindarlık	Az Dindar	290	48,9
	Orta Dindar	200	33,7
	Çok Dindar	103	17,4

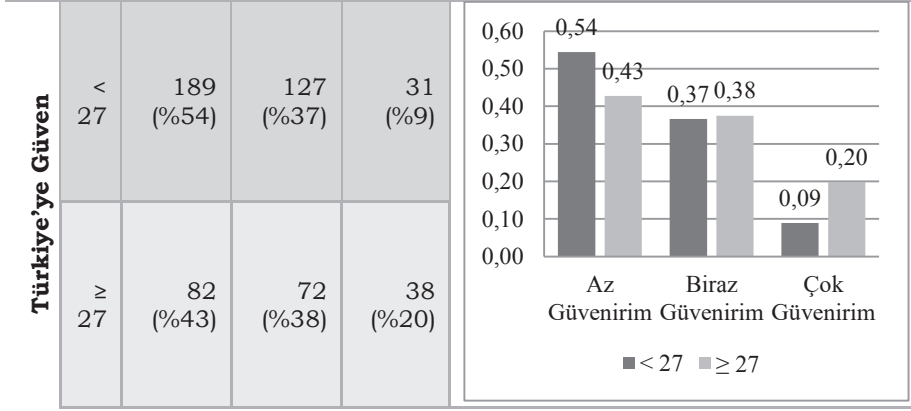
V. İRAN'DA GÜVEN İNDEKSLERİ

Bu bölümde, çalışma dâhilindeki alan araştırmasına katılan örneklemin yaş, gelir ve dindarlık özelliklerine göre Ermenistan ve Türkiye'ye güven dereceleri karşılaştırılacak ve elde edilen bulgular yorumlanacaktır.

A. İran'da Yaşa Göre Güven İndeksi

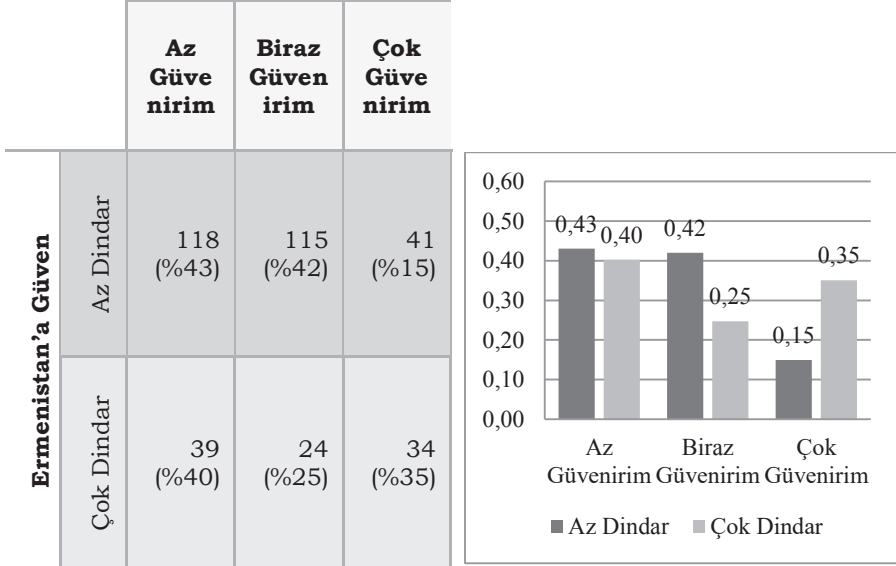

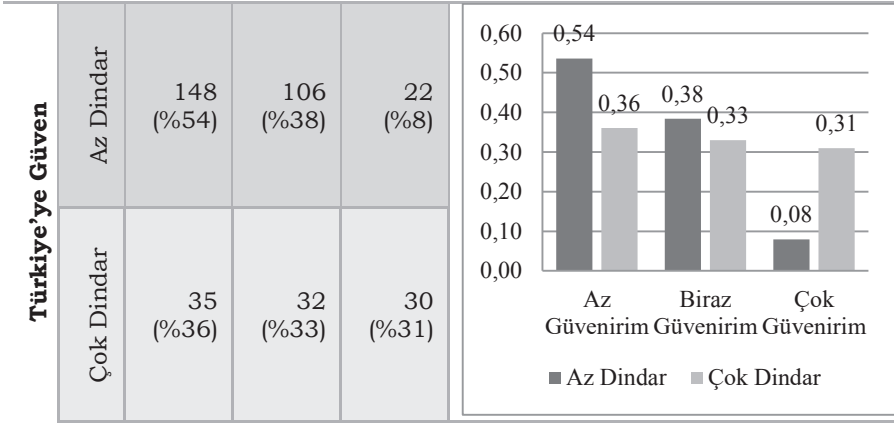

Yaş değişkeni bağlamında çalışmada; 27 yaşından küçük olan ve İran'da rejimden memnuniyetsiz olarak görülen kesim tarafından Türkiye, Ermenistan'a göre nispeten daha az güven duyulan bir ülkedir. Katılımcıların %46'sı (158 katılımcı) Türkiye'ye biraz ya da çok güvenirken bu oran Ermenistan için %54 (188 katılımcı) düzeyindedir. Rejim taraftarlarının ise %58'i (110 katılımcı) Türkiye'ye biraz ya da çok güvenirken bu oran Ermenistan için %54 (114 katılımcı) düzeyindedir.

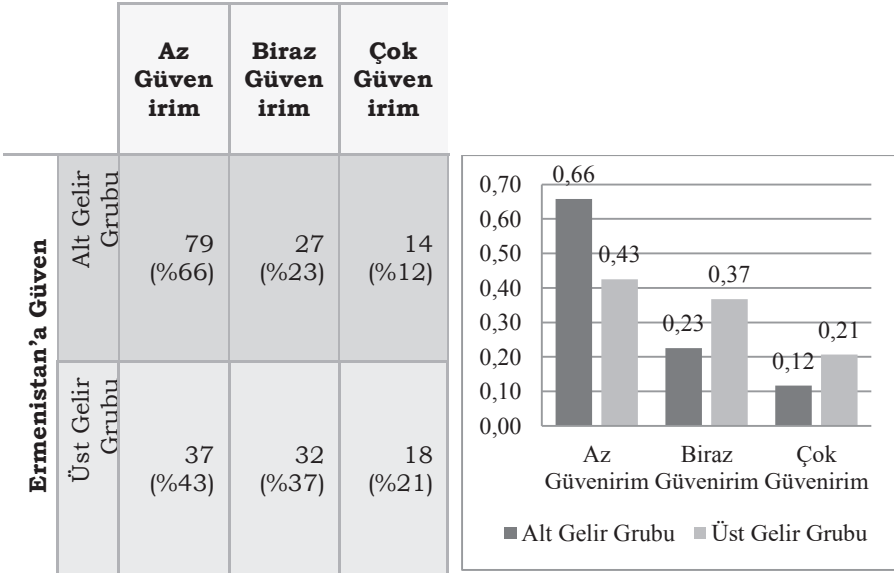
B. İran'da Dindarlığa Göre Güven İndeksi

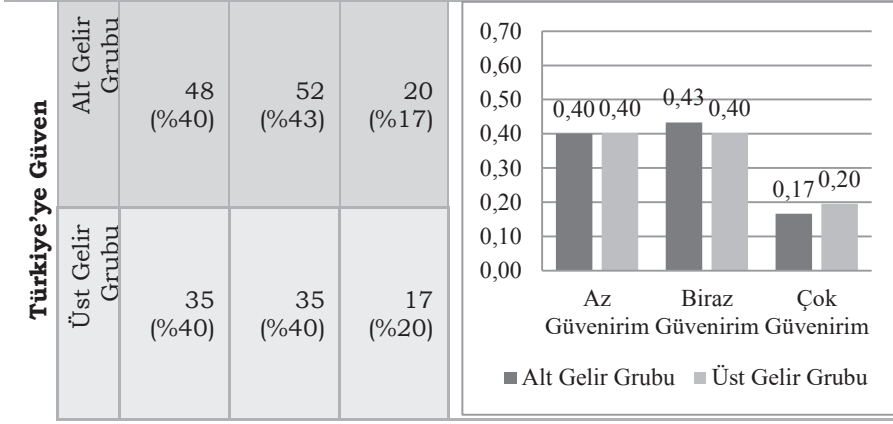

Dindarlık değişkeni bağlamında çalışmada; az dindar olan ve İran'da rejimden memnuniyetsiz olarak kabul edilen kesim tarafından Türkiye, Ermenistan'a göre daha az güven duyulan bir ülkedir. Katılımcıların %46'sı (128 katılımcı) Türkiye'ye çok ya da biraz güvenirken bu oran Ermenistan için %57 (156 katılımcı) düzeyindedir. Rejim taraftarlarının ise %64'ü (62 katılımcı) Türkiye'ye biraz ya da çok güvenirken bu oran Ermenistan için %60 (58 katılımcı) düzeyindedir.

C. İran'da Gelire Göre Güven İndeksi

Gelir değişkeni bağlamında çalışmada; az gelirliler ve İran'da rejimden memnuniyetsiz olarak kabul edilen kesim tarafından Türkiye, Ermenistan'a göre nispeten daha çok güven duyulan bir ülkedir. Katılımcıların %60'ı (72 katılımcı) Türkiye'ye çok ya da biraz güvenirken bu oran Ermenistan için %35 (50 katılımcı) düzeyindedir. Rejim taraftarlarının ise %60'ı (52 katılımcı) Türkiye'ye biraz ya da çok güvenirken bu oran Ermenistan için %58 (50 katılımcı) düzeyindedir.

Tüm bu veri ve bulgulardan sonra aşağıdaki bağlı değerlendirmeye ulaşılmıştır:

		Yaş	Dindarlık	Gelir
Rejim Muhaliflerinin Bağlı Güvenleri	Türkiye	Negatif	Negatif	<u>Pozitif</u>
	Ermenistan	Pozitif	Pozitif	<u>Negatif</u>
Rejim Yanlılarının Bağlı Güvenleri	Türkiye	Pozitif	Pozitif	<u>Pozitif</u>
	Ermenistan	Negatif	Negatif	<u>Negatif</u>

Buna göre sosyodemografik değişkenlerin temeli olarak kabul edilebilecek yaş ve dindarlık değişkenlerinde Türkiye, İran'daki rejim muhaliflerince Ermenistan'a göre daha az güvenilen bir ülkedir. Konumuzla direkt ilintili olmasa da bundaki temel sebebin başta Türk ve Azeriler olmak üzere İran'daki farklı etnisiteler üzerindeki temel hak ve özgürlüklerdeki beklentilere Türkiye tarafından müdahil olunmamasının yattığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte İran'da rejimin temel dinamiği ve destekleyicisi olan rejim yanlıları Türkiye'ye her değişkende daha fazla güvenmektedirler. Bürokratik elitlerin de dâhil olduğu rejim savunucularından oluşan bu grup aynı zamanda İran yönetiminde Türkiye'ye olan temel eğilimi de belirtmektedir.

Bu kesimin gelir ve dolayısıyla ekonomik çıkar algılamaları bağlamında, uluslararası ilişkilerde her ne kadar reel politik eksenli bir denge siyaseti izlense de, Türkiye, Ermenistan'a nazaran daha güvenilen/güvenilmesi gereken bir aktördür. Öyle ki bu görüşü –gelir bağlamında– rejim karşıtları dahi desteklemektedirler.

Tüm bu verilerden hareketle ve idealist bir bakış açısıyla, Türkiye'nin Güney Kafkasya özelinde yumuşak güç temelinde bir denge politikasının anahtarı ekonomik ilişkilerde yatmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Ermenistan'la – İran'ı ötelemeden– daha yakın ilişkiler tesis etmesi ve fakat bu ilişkilerin ekonomik ve kültürel sektörlerde öncelenmesi gerekmektedir. Zira yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği üzere İran, Ermenistan ile ilişkilerini Türkiye'nin belki de hiçbir zaman ulaşamayacağı ölçüde geliştirmiştir. Dolayısıyla Türkiye ekonomi üzerine temellenmesi koşuluyla hem İran ile (ki verilerden görüldüğü üzere İran yönetimi Türkiye ile en azından ticari olarak ittifaka hazırdır) hem de Ermenistan'la kazan-kazan hedefli ilişkiler tesis etmek zorundadır. Ermenistan–İran ekonomik ilişkilerinde İran'ın önemli bir kazancı olmamasına rağmen buna katlandığı gibi Türkiye de her iki ülkeyle ekonomik müştereklerde buluşmalı, siyasi anlaşmazlıklar ise olmazsa olmaz şart (*sine qua non*) vasfından çıkarılmalı ve bu anlaşmazlıklar bilimsel veri ve yöntemlerle çözüme kavuşturulmalıdır.

VI. SONUÇ

Uluslararası ekonomik bağımlılıkların çatışmaları azaltacağı verisinden hareketle Güney Kafkasya genelinde oluşacak barış/çatışmasızlık ortamı, bölgesel güç olabilmek ve bunu devam ettirebilmek için ekonomik gelişmeye muhtaç Türkiye ve İran gibi ülkeler bağlamında bir gerekliliktir. Bu sorun başta Azerbaycan ve Ermenistan arasında sert güç temelinde çözülmeye çalışılsa ve bu süreç iki ülke arasındaki ilişki(sizlik)lerin devam edeceği beklentisini güçlendirse de özellikle Türkiye ve İran için anılan siyasi anlaşmazlıklar ekonomik gelişme ve çıkarların önüne geçmemelidir. Dolayısıyla çalışmada Güney Kafkasya genelinde ortaya çıkacak çatışmaların ancak ve ancak uluslararası ekonomik bağımlılıklar temelinde çözülebilirse bir fırsata dönüşeceği savunulmuş, aksi durumlarda ise bölgenin sert güç unsurlarıyla yeniden şekilleneceği olasılığının yükseleceği öngörülmüştür.

Bu bağlamda İran ve Ermenistan farklı terazilerin kefelilerindeki iki ülke olmalarına ve kendi terazilerindeki dengelere uymalarına rağmen uluslararası sistemde birbirlerini hem ekonomik hem de siyasi olarak

desteklemektedirler. Zira Dağlık Karabağ işgali sonrası Azerbaycan ve Türkiye'den ötelenmiş bir Ermenistan ile nükleer anlaşma öncesi Batıdan ötelenmiş bir İran arasında ittifak sağlanarak *ötekilikte birliktelik* tesis edilmiştir. Bu ittifak politikasında en zararlı çıkan ülke ise Türkiye'dir. Zira İran, nükleer antlaşma sonrası Batı ile arasındaki sorunları çözmeye başlamış ve Ermenistan da bunu desteklemiştir.

Ayrıca Ermenistan'ın uluslararası ticaretteki iki kapısından en önemlisi olan İran ve İran'ın alternatifsizliği Türkiye'nin –en azından ekonomik olarak– zararınadır. Türkiye'de gerçekleştirilen yatırımların finanse edilmesi ve ülkedeki medeniyet seviyesinin artırılması için Türkiye'nin daha çok ikili ve çok taraflı ekonomik ilişkilere ihtiyacı vardır. Aksi halde Türkiye'nin özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Batı ile yaşadığı anlaşmazlık ve yalnızlaşma eğilimi (Batıdan kopuş) artacağı gibi yaşanabilecek bir eksen kayması sonucu hem ekonomik çıkarlar hem de uluslararası vizyon ve ittifak stratejileri yeniden şekillenmek zorunda kalacaktır. Bu bağlamda İran'ın da –ekonomik temelde– Türkiye'ye, Ermenistan'dan daha çok güven duyması verisi ekonomik ilişkilerin tesisinde (İran'ın da katılımı sağlanarak) çatışmasız bir denge siyasetinin işletilmesi için esas olmalıdır.

Türkiye, Ermenistan ile olan ilişkilerinde en azından gri alanlardaki ekonomik çıkarları değerlendirmelidir. Bunun için ise yegâne şart ortak amaçları belirleyebilmektir. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınır kapılarını açması ve tüm sorunları dondurarak ekonomik ilişkileri güçlendirmeleri aşırı iyimser bir başlangıç olarak ortaya atılabilir. Fakat iki ülke arasında ekonomiden daha güçlü bir motivasyon kaynağı olan egemenlik çatışması (ki bu çatışmanın hukuki olarak müsebbibi Ermenistan'dır), diğer ülke ve örgütlerin sorunu çözümsüzlük temelinde çözmek istemeleri (!), İran'ın, belki de Türkiye'nin hiçbir zaman ulaşamayacağı kadar fazlalaşan Ermenistan ticaret ve yatırımlarını sekteye uğratmama isteği, ülke yönetimlerinin bu çatışmayı birlik ve milliyetçilik duygularının taze kalması için canlı tutuyor oluşu, Türkiye'nin Azerbaycan'ın doğal müttefiki algılamasının canlı olması gibi nedenlerde toplumlararası diplomasi işleyememekte, halklar birbirlerine yabancılaştırılmakta, çatışma çözümünün en riskli ve önemli aşaması olan *karanlığa adım atma* yukarıdaki sebeplerden ötürü gerçekleştirilememektedir.

Bununla birlikte Ermenistan da elde edemeyeceğini tahmin ettiği ve rövanş alma maksatlı gibi izlenim yaratan politikalar yerine kazan-kazan hedefli ve ekonomik temelli ilişkilere onay vermelidir. Dolayısıyla ekonomiye nazaran ikincil bir önemde olsa da 2015 yılında yapılan (tartışmalı) anayasa referandumuyla kabul edilen ve yarı başkanlıktan çıkılarak parlamenter demokrasi rejimine geçen Ermenistan'ın Türkiye ile ekonomik ilişkileri güçlendirmesi ülkenin demokrasisinin sağlamaştırılmasında da yararlı olacaktır.

Sonuç olarak Güney Kafkasya'da yumuşak güç temelli bir barış alanının tesisi ancak ve ancak uzlaşya dayalı ekonomik birliklemlerle sağlanabilir. Devletlerarası ekonomik bağımlılık hem Kantçı bir bakış açısıyla hem de sirayet etkisiyle (*spillover effect*) Türkiye ve Ermenistan arasındaki siyasi sorunların olmazsa olmaz şart vasfından çıkarılmasına ve ülkeleri zorlamadan daha fazla bütünleşerek çatışmasızlığın minimuma indirilebilmesine olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte kardeş ülke Azerbaycan'ın bu politikaya nasıl uyum sağlayabileceği, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesi halinde Azerbaycan'ın muhtemel tepkileri ve bu tepkilere karşı Türkiye'nin alması gereken (çatışmayı önleyici) önlemler bu çalışmanın sınırları dışında lakin bu çalışmanın devamı olarak cevabı aranması gereken önemli sorunsallardır.

Bu soruların cevabı bulunamaması durumunda ise hem Ortadoğu'daki bitmek bilmez çatışmalar, hem ABD ve AB ile olan anlaşmazlıklar (özellikle 15 Temmuz sonrası), hem Rusya ile mevcut istikrarsız ilişkiler ve hem de Güney Kafkasya'daki güç dengesi mücadeleleri arasında kalan Türkiye'nin bölgesel güç olma kapasitesi olumsuz etkilenecek ve Güney Kafkasya'daki bu sorunlar yumağı *donmuş sorun* olarak kalmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ABBAS, Najam. (2015). "Iran, Armenia make series of trade, investment deals", <http://aa.com.tr/en/economy/iran-armenia-make-series-of-trade-investment-deals/13223> (08.09.2015).
- AL-MONITOR HABER AJANSI. (2015). "Iran sets its sights on Armenia", <http://al-monitor.com/pulse/en/originals/2015/11/iran-armenia-cooperation.html#> (18.01.2016).
- ARAS, Bülent ve Fatih ÖZBAY. (2009). *Türkiye ve Ermenistan: Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti*, SETA Rapor 12 (İstanbul).
- ATTAR, Aygün. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı*, Ankara: Divan Yayıncılık.
- ATUN, Ata. "Ermenistan İran İlişkisi", <http://haber7.com/yazarlar/prof-dr-ata-atun/1048527-ermenistan-iran-iliskisi> (12.07.2013).
- BARAN, Zeyno. (2006). *Lithuanian Energy Security: Challenges And Choices*, Hudson Institute Report New York.

- BENHABİB, Seyla. (2006). *Another Cosmopolitanism*, Oxford: Oxford University Press.
- BICOM. (2005). "The Israel-German Special Relationship", http://web.archive.org/web/20070312180139/http://www.bicom.org.uk/publications/israels_foreign_relations/s/1207/the-israel-german-special-relationship/ (23 Kasım 2005).
- BOARDMAN, John; Hammond, Nicholas; Lewis, David; Ostwald, Martin. (1988). *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume IV: Persia, Greece and the Western Mediterranean: C. 525 to 479 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- BOUMOUTIAN, George. (2006). *A Concise History Of The Armenian People (From Ancient Times to the Present), Fifth Edition*, Costa Mesa: Mazda Publishers.
- CAGAPTAY, Soner ve Murinson, Alexander. (2005). *Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia?* Washington: The Washington Institute for Near East Policy Press.
- CIA. (2016). "The World Factbook", <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (12.02.2016).
- CIVIL HABER AJANSI. (2015). "Armenia, Iran, Georgia, Russia Agree to Work on Interlinked Power Transmission System", <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=28879> (24.12.2015).
- COBBAN, Alfred. (1969). *Rousseau and the Modern State* (North Haven: Archon Books).
- CRS Report for Congress, "Germany's Relations with Israel: Background and Implications for German Middle East Policy", <https://www.fas.org/spp/crs/row/RL33808.pdf> (19 Ocak 2007).
- CURTIS, Glenn. (1995). *Armenia, Azerbaijan, and Georgia Country Studies*, Washington: Federal Research Division Library of Congress Press.
- ÇELİKPALA, Mitat ve Veliyev, Cavid. (2015). *Azerbaijan-Georgia-Turkey: An Example of a Successful Regional Cooperation*, Center for International and European Studies Policy Brief (İstanbul).
- DAVTYAN, Erik. (2014). "The Role of Infrastructure in International Relations: The Case of South Caucasus", *International Journal of Social Sciences*, Cilt 3, Sayı 4, ss. 22-38.
- DJALILI, Mohammad-Reza ve Kellner, Thierry. (2012). "Iran/Turquie Röportajı", <http://rfi.fr/emission/20120930-1-iranturquie/> (30.09.2012).
- ERMENİ HABER AJANSI. "Ermenistan'la ilişkilerinin geliştirilmesi İran dış politikasının önceliklerindedir", <http://ermenihaber.am/tr/news/2016/01/21/Cihangiri-Ermenistan-%C4%B0ran/74441> (21.01.2016).
- ERTUĞRUL, Doğan. (2007). "Değişen İran Yazı Dizisi", *Radikal Gazetesi* (24.01.2007).
- GASİMLİ, Vusal, Zaur Shiriyeve, Zulfiyya Valiyeva. (2011). *Iranian-Armenian Relations: Geopolitical Reality versus Political Statements*, Center for Strategic Studies (Baku).
- GRESH, Geoffrey. (2006). "Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", *Caucasian Review of International Affairs*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 1-13.
- GRIGORYAN, Armen. "Armenia's Increasing Dependence on Russia", <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12972-armenias-increasing-dependence-on-russia.html> (07.05.2014).
- HAAS, Ernst B. (1961). "International Integration: The European and the Universal Process", içinde *Limits and Problems of European Integration: The Conference of May 30-June 2*, ss. 6-36, Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- HÜRRİYET HABER AJANSI. "Başbakan Ahmet Davutoğlu: "Minsk Grubu'nun tarafsızlığına gölge düşürüyor", <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ahmet-davutoglu-minsk-grubunun-tarafsizligina-golge-dusuruyor-28821066> (24.05.2015).

- İRAN TURKİSH RADIO. “Çavuşoğlu: Türkiye–Ermenistan ilişkileri Karabağ problemi varken düzelmeyecek”, <http://turkish.trib.ir/haberler/turkiye/item/349950> (16.01.2016).
- JALILVAND, David Ramin. (2013). *Iran’s gas exports: Can past failure become future success?*, Oxford Institute for Energy Studies Report.
- KANT, Immanuel. (2006). *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History (Edited and with an Introduction by Pauline Kleingeld)*, New Haven: Yale University Press.
- KASIM, Kamer. (2011). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları.
- KEOHANE, Robert O. ve Nye Jr., Joseph S. (2012). *Power & Interdependence, Fourth Edition*, Boston: Longman Press.
- KONRAD Adenauer Stiftung Report. (2013). *The South Caucasus 2018: Facts, Trends, Future Scenarios*, http://www.kas.de/wf/doc/kas_35353-1522-22-30.pdf?130912141452.
- LEE, Barbara. (2016). “Members of Congress urge ‘reinforced’ U.S.–Armenia ties”, <http://lee.house.gov/news/in-the-news/members-of-congress-urge-reinforced-us-armenia-ties> (25.01.2016).
- MEHR HABER AJANSI. (2016). “Iran, Armenia paragons of friendly ties”, <http://en.mehrnews.com/news/113854/Iran-Armenia-paragons-of-friendly-ties> (25.01.2016).
- MIDDLE EAST RAIL PROJECTS REPORT. (2013). <http://www.totalrail.org/2013/05/07/download-middle-east-rail-projects-report/> (07.05.2013).
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA. (2012). *Bilateral Relations: The Islamic Republic of Iran*, <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/> (01.11.2012).
- MONIQUET, Claude ve Racimora, William. “The Armenian–Iran Relationship”, <http://www.esisc.org/publications/analyses/the-armenian-iran-relationships> (17.01.2013).
- NATIONAL STATISTICAL SERVICE OF REPUBLIC OF ARMANIA. (2016). [http://www.armstat.am/en/?nid=380&thid\[\]=792&years\[\]=2015&year\[\]=2015&submit=Search](http://www.armstat.am/en/?nid=380&thid[]=792&years[]=2015&year[]=2015&submit=Search) (12.02.2016).
- NEWS HABER AJANSI. (2010). “Iran’s leadership recognizes Armenian Genocide, PAP member says”, <http://news.am/eng/news/29008.html> (27.08.2010).
- NIXEY, James. (2012). *The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, Chatham House Report (London).
- OKTAY, Hasan. (2014), “Ermenistan Diplomasisi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye*, Sayı 60, ss. 1–5.
- OKYAR, Onur. (2014). *İran ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- OZİNİAN, Alin, (2016), “Nalbandyan’dan 2015’e bakış”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14257/nalbandyandan-2015e-bakis> (04.02.2016).
- OZİNİAN, Alin. (2015). “Türkiye ‘Bağımsız Ermenistan’ fikrine bunca yıldır hâlâ alışamadı”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10793/turkiye-bagimsiz-ermenistan-fikrine-bunca-yildir-hl-alisamadi> (06.03.2015).
- PETER, Laurence. (2013). “Armenia rift over trade deal fuels EU–Russia tension”, <http://www.bbc.com/news/world-europe-23975951> (05.09.2013).
- PRESS HABER AJANSI. (2011). “Armenia Recognizes, Iran’s N Right”, <http://edition.presstv.ir/detail/162441.html> (28.01.2011).
- PRESS HABER AJANSI. (2016). “Iran to raise Armenia gas exports fivefold”, <http://www.presstv.ir/Detail/2016/02/07/449139/Iran-to-rise-Armenia-gas-exports-fivefold-> (07.02.2016).
- SARAÇLI, Murat. (2008). “İran’da Azınlıklar”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 159–180.
- SCHMITTER, Philippe C. (2005). “Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism”, *Journal of European Public Policy*, Cilt 12, Sayı 2, ss. 255–272.

- SEVER, Ahmet. (2015). *Abdullah Gül ile 12 Yıl Yaşadım, Gördüm, Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitap.
- SHAMS, Seyed ve Dogaheh, Shafiei. (2015). "Economical Relationship of Islamic Republic of Iran with Republic of Armenia", *International Journal of Review in Life Sciences*, Cilt 5, Sayı 11, ss. 287–292.
- SOCOR, Vladimir. (2007). "Iran–Armenia Gas Pipeline: Far More Than Meets the Eye", *Eurasia Daily Monitor*, Cilt 4, Sayı 56, <https://jamestown.org/program/iran-armenia-gas-pipeline-far-more-than-meets-the-eye/>.
- SULEYMANOV, Emil ve Ditrych, Ondrej. (2007). "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Cilt 14, Sayı 2, ss. 101–116.
- WILSON, Ernest. (2008). "Hard Power, Soft Power, Smart Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 616, Sayı 1, ss. 110–124.
- WORLDBULLETIN NEWS. (2016). "Iran's surprises Turkey with joint car production offer", <http://www.worldbulletin.net/middle-east/172249/irans-surprises-turkey-with-joint-car-production-offer> (03.05.2016).